

Ema Umek

REFORMIRANI URBARJI DEŽELNOKNEŽJIH GOSPOSTEV
NA KRANJSKEMPredavanje na 21. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Celje, 29. sept.—2. okt. 1982

Urbarji so sprva popis prihodkov in pravic gospostva, graščine oziroma imenja, vezanih na zemljiško gospostvo, na deželskosodno gospostvo ter druge vrste gospostev. Prihodki iz zemljiškega gospostva so bili vezani na popis samega zemljiškega gospostva, to je, na popis hub, domcev in drugih gospodarskih enot ter dajatev in služnosti. Z uvedbo davčnega sistema so v urbarje vključili tudi davčne obveznosti. Urbarji so nastali za dokazovanje pravic in za potrebe upravljanja zemljiškega gospostva. Ker so dajali pregled stanja posesti, podložnikov, njihovih dajatev in služnosti, so najboljši vir za proučevanje stanja zemljiškega gospostva in njegove gospodarske moči.¹

Neposredni predhodniki urbarjev so sezname posesti ali knjige posesti s popisi posesti in njihovega dohodka. Taki sezname so se ohranili na slovenskem ozemlju od srede 12. stoletja dalje. Najstarejši je seznam posesti, ki jih je imela freisinška škofija okoli Vrbskega jezera na Koroškem; nastal je okoli 1150.²

Urbarji so ohranjeni za slovensko ozemlje od 13. stoletja dalje. Beseda urbar izvira iz srednjevisokonemške besede urbēran, erbēran, ki pomeni dajati donos, beseda urbar pa pomeni zemljo, ki daje donos oziroma zemljiško rento. Urbar buoch je knjiga, kjer je taka zemlja oziroma renta zapisana.³ Še v 14. stoletju je nekajkrat v naslovu še ločen pojem urbarja kot popisa zemljiške rente od popisa zemljiške posesti. Tako ima na primer urbar za završniško gospostvo v 14. stoletju v naslovu Registerl der Vrbar und Huben zu Schwarzeneg.⁴ Naziv urbar včasih zamenja naziv salska knjiga (Saalbuch), kar pomeni knjigo, v katero so vpisana vsa zemljišča in iz njih izvirajoči dohodki. Taka knjiga je ohranjena za gospostvo Škofjo Loko iz prvih let 16. stoletja.⁵ Naslov knjige je verjetno nastal pod vplivom prakse v posesti škofov na Bavarskem.

V tipologiji urbarjev moremo zaslediti razlike od prvih urbarjev, ki so le popis posesti in zemljiške rente do 15. stoletja, do obširnega in natančnega popisa dajatev in bremen podložnikov, pravic gospostva ter davkov, od konca 16. stoletja dalje, do urbarjev 18. stoletja, kjer se zapis omeji na števیلčno navajanje c. kr. dajatev, gosposčinskih dajatev, malih pravic in tlake. Po zvrsteh ločimo urbarje v glavne (nekateri jim pravijo tudi temeljni), reformirane ali obnovljene urbarje, priročne urbarje in v času terezijanske davčne rektifikacije tudi rektificirane urbarje ali rektificirane štiftregistre.

Urbarje so gospostva obnavljala ali reformirala zaradi sprememb posestnega stanja, podložniških dajatev in služnosti, njihovih prevedb, sprememb pravic podložnikov in gospostva pa tudi ob nastopu novega imetnika. Iz naslova urbarja loškega gospostva iz leta 1318 zvemo, da se začenja knjiga posesti, ki je bila obnov-

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

¹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 172, I, Ljubljana 1970, str. 7 sl.

² Milko Kos, Urbarji salzburske nadškofije, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zv. 1, Ljubljana 1939, str. IX.

³ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 172.

⁴ Milko Kos, Urbarji slovenskega Primorja, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zv. 3, Ljubljana 1954, str. 10.

⁵ Arhiv SR Slovenije (AS), Gr. A II (Škofja Loka), knjiga 6.

⁶ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II, Ljubljana 1980, str. 172, 204.

ljena zaradi posestnih sprememb.⁷ Obnova urbarjev pri gospostvih je bila stalen pojav, posebno pomembna pa je obnova urbarjev pri deželnoknežjih gospostvih, zato jih tudi posebej obravnavam.

Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev na Kranjskem so nastali od konca 15. do začetka 17. stoletja. S padcem Celjanov leta 1457, z dedovanjem walsejevske posesti leta 1472 in posesti goriških grofov leta 1500 so Habsburžani pridobili obsežno zemljiško posest na Kranjskem, ki so jo sprva upravljali iz celjskega vicedomskega urada. Nadvojvoda Maksimilijan je, še preden je postal cesar, skušal urediti deželnoknežja gospostva na Kranjskem in njihove dohodke.⁸ Ukazal je obnove urbarjev. V ta namen je postavil reformacijske komisarje; za člane komisij je imenoval vicedoma za Kranjsko in še enega izmed deželnih svetnikov, včasih je pritegnil tudi oskrbnike deželnoknežjih gospostev. Postopek reformacije je bil naslednji. Na podlagi instrukcije deželnega kneza so bili komisarji dolžni popisati vse dajatve, ki jih dajejo podložniki, jih primerjati s starejšimi urbarji, razsoditi o razlikah, ki so jih našli, in sestaviti obnovljen ali reformiran urbar. Urbar so izdelali v dveh izvodih, enega je hranil vicedom, drugega pa oskrbnik ali imetnik deželnoknežjega gospostva.

Leta 1493 so reformacijski komisarji sestavili reformirana urbarja za gospostvo Postojno in urad Križe.⁹ Morda je reformacija urbarjev v naslednjih letih povezana s spremembami v upravi deželnoknežjih gospostev na Kranjskem. Leta 1494 je prenešana uprava deželnoknežjih gospostev Radovljica, Novi grad v Kokri, Smlednik, Polhov Gradec, uradov Naklo in Primskovo ter vseh celjsko-ortenburških gospostev na Metliškem, na Krasu in v Istri iz vicedomskega urada v Celju v vicedomski urad v Ljubljani.¹⁰ V istem in v naslednjih letih so reformacijski komisarji sestavili reformirane urbarje skoraj za vsa deželnoknežja gospostva, od katerih navajam nekatere, predvsem tiste, ki so v fondu Vicedomski urad za Kranjsko: 1494: gospostvi Prem, Kamnik, 1496: vicedomski urad v Ljubljani, 1498: gospostva Postojna, Prem, Gamberk, Planina, Logatec, Polhov Gradec, Radovljica, Bela peč, 1499: gospostvo Vipava.¹¹ Reformirana urbarja za gospostvi Postojna in Prem 1498 sta bila objavljena v izdajah SAZU, v seriji Viri za zgodovino Slovencev, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 2. in 3. zvezek, urbar vicedomskega urada v Ljubljani 1496 pa v Gradiču za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, Mestni arhiv Ljubljana, zvezek XI. Če analiziramo reformirane urbarje Maksimilijanove dobe z vidika diplomatike, ugotovimo pri njih naslednje sestavne dele: naslov, protokol, kontekst in zaključni protokol. Naslov urbarja vsebuje ime gospostva ali urada, za katerega je sestavljen, in leto obnove. Protokol nas seznani z načinom izvedbe obnove urbarja. Tako je v reformiranem urbarju gospostva Polhov Gradec 1498 navedeno, da so reformacijski svetniki objezdili in popisali urad in grad Polhov Gradec leta 1498.¹²

Kontekst predstavlja najpomembnejšo vsebino urbarja in vsebuje predvsem: popis posestnih enot (huba, domec, kajža, mlin, rovt ipd.) na podlagi upravnih enot (urad, župa) ali vasi, navaja uživalce teh posestnih enot, njihove dajatve ter služnosti, pravice podložnikov kakor npr. pravica do paše, lesa, popis desetinskih in odvetščinskih dajatev in drugo. Urbar za Polhov Gradec 1498 navaja, da so podložniki dajali tele dajatve: činž v denarju, kokoši, oves, pravico sv. Jurija, jajca, pogače, lan, polagaj (Amtshaber) v naravi ali pa samo v denarju, dolžni so bili opravljati tlako. V nekaterih župah je bila še pravica pojezde, ki je bila v naturi ali v denarju. Urbar našteva tudi desetine. Za žitno desetino so dajali pšenico, oves,

⁷ Pavle Blaznik, *Urbarji fresinške škofije, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, zv. 4, Ljubljana 1963, str. 179.

⁸ Josip Zontar, *Kranjski deželni vicedom, Razprave SAZU V, razred za zgodovinske in družbene vede*, Ljubljana 1966, str. 301 sl., 314.

⁹ AS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic.), fasc. 42, lit. A I/7, fasc. 43, lit. C I/2.

¹⁰ Josip Zontar, o. d., str. 301–302.

¹¹ Milko Kos, *Urbarji slovenskega Primorja* ..., str. 16; AS, Vic. fasc. 54 a, lit. L XLVIII/5, fasc. 42, lit. A I/1, fasc. 58, lit. P VI/1, 7, fasc. 67, lit. W I/10, fasc. 43, lit. B I/4, fasc. 68, lit. W VIII/6, fasc. 46, lit. G VII/2; urbar Radovljice je pri imenjski knjigi.

¹² AS, Vic. fasc. 43, lit. B I/4.

ječmen, ajdo in lečo, za desetino od drobnice pa ovce in koze. Urbar popiše tudi vse odvetščine, ki so jih dajali v ovsu, navaja, koliko hub je dolžno opravljati vozno tlako, koliko podložnikov opravlja ročno tlako in kakšno vrsto tlake. V tlaki so obdelovali polja, želi, kosili, vozili les iz gozda in gnoj na njive.

V 16. stoletju je bilo potrebno na novo obnoviti ali reformirati urbarje deželno-knežjih gospoств. Prodaja, nakupi, zastava ali zamenjava zemljišč, pritegovanje opustelih hub v pristave ali zasedba z novimi uživalci so povzročile neuporabnost starih urbarjev. Turški vpadi so puščali za seboj opustele hube, vojna z Benečani je omajala trgovino, nihanje vrednosti denarja, zlasti v drugi polovici 16. stoletja, vse to je dajalo prednost naradni renti in povzročilo spremembe dajatev. Reformirani urbarji naj bi ugotovili vse te spremembe in pokazali, koliko donša gospodstvo. Na ramena podložnikov so se preložila tudi nova davčna bremena, ki naj bi jih tudi izkazovali urbarji. Včasih je sprožil obnovo urbarja ne le interes imetnika deželno-knežjega gospodstva, ampak tudi pritisk podložnikov. Tako so avgusta 1514 prišli komisariji v Polhov Gradec zaradi pritožb podložnikov proti oskrbniku Gašperju Lambergerju in da sestavijo nov urbar.¹³ Posamezne obnove urbarjev srečujemo tudi v prvi polovici 16. stoletja, toda splošno obnavljanje urbarjev deželno-knežjih gospoств se začel na Kranjskem z vlado nadvojvode Karla leta 1564. Instrukcija, ki je bila podlaga za obnovo urbarjev, nam ni znana; izdana je bila pred letom 1566, kajti že leta 1566 je bil na njeni podlagi sestavljen urbar gospodstva Kostanjevica.¹⁴ Iz teksta v protokolu urbarjev nam je znano, da je nadvojvoda Karel kmalu po nastopu vlade ukazal, naj urbarje lastnih in deželno-knežjih gospoств na Kranjskem, ki so bila prodana ali zastavljena, na novo sestavijo, zato naj komisariji objездijo gospodstvo, popišejo posest, podložnike, dajatve in služnosti na podlagi popisa, ki ga je napravil oskrbnik ali imetnik gospodstva, in zaslišanja podložnikov. Komisariji so ugotavljali spremembe, preverjali podložniške izjave na podlagi starih urbarjev in poizvedovali v nejasnih primerih pri notranjeavstrijski dvorni komori. Rezultat dela komisarjev je bilo obširno poročilo, na podlagi tega pa so sestavili nov urbar. Notranjeavstrijska dvorna komora je urbar prepisala v treh izvodih, od katerega so hranili po enega notranjeavstrijska dvorna komora, vicedom za Kranjsko in imetnik gospodstva. Komisarje za reformacijo je nadvojvoda Karel običajno izbiral med deželnimi vicedomom in še dvema članoma iz vrst deželnih svetnikov oziroma drugih deželnih funkcionarjev.

Te urbarje deželno-knežjih gospoств, ki so nastali za vlade nadvojvode Karla, imenujemo novoreformirane urbarje. Za Kranjsko vemo, da so bili izdelani med drugim naslednji urbarji za deželno-knežja gospodstva in urade: 1566: Kostanjevica, 1567: Predjama,¹⁵ 1568: Kočevje,¹⁶ 1569: Križe,¹⁷ 1571: Gamberk, Kamnik, Smlednik, Svibno, Nevlje, Lupoglav,¹⁸ 1572: Prem, Baumkircherjev turn,¹⁹ 1573: Planina,²⁰ 1574: Neuhaus (deželsko sodišče),²¹ 1575: Krško, Rekštanj, Šteberk, Poljane,²² 1576: Žebnik,²³ pred 1580: Rovte,²⁴ 1580: Postojna.²⁵ Ohranjeni so tudi nekateri popisi ali osnutki urbarjev, ki so jih pripravili oskrbniki, med drugim za gospodstvi Kostel in Krško iz leta 1570.²⁶

Zanimiva je primerjava teh popisov z obnovljenimi urbarji in poročili komisarjev. Tako je leta 1570 popisal Mihael Mikuž, upravitelj gospodstva Krško, ki je

¹³ AS, Vic. fasc. 43, lit. B I/5.

¹⁴ AS, Vic. fasc. 52, lit. LXV/9.

¹⁵ AS, Vic. fasc. 54, lit. L XLII/7.

¹⁶ AS, Vic. fasc. 46, lit. G V/5.

¹⁷ AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2.

¹⁸ AS, Vic. fasc. 46, lit. G I/5, fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 44, lit. F I/1, fasc. 60, lit. S III, fasc. 55, lit. M X/18; zbirka urbarjev II/10 u.

¹⁹ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/5; zbirka urbarjev II/2 u.

²⁰ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

²¹ AS, zbirka urbarjev I/35 u.

²² AS, zbirka urbarjev I/42 u, I/48 u, II/16 u; Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

²³ AS, Vic. fasc. 60, lit. S X/1.

²⁴ AS, Vic. fasc. 46, lit. G II/1.

²⁵ AS, Vic. fasc. 42, lit. A I/8.

²⁶ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3, fasc. 46, lit. G VIII/1.

bilo last barona Krištofa Ungnada, kakor navaja Mikuž sam, »vse in vsako zemljišče, koristi in služnosti od njega, kakor tudi vse druge dohodke in pravice, vse objездil in pregledal, popisal pri vsaki vasi, kam gre desetina, komu se daje vinska desetina in gornina ter kje imajo podložniki pravico do lesa in stelje«. ²⁷ Na podlagi tega popisa in svojih preiskav so komisarji sestavili leta 1575 urbar, ki se bistveno razlikuje v višini dajatev in drugih služnosti od popisa. Zato pri študiju urbarjev tega razdobja ne smemo zanemarjati poročil komisarjev, ki nam kažejo, kakšno stanje podložniških dajatev so zatekli na terenu. Zadnja velika obnova urbarjev deželnoknežjih gospostev je iz časa nadvojvode Ferdinanda. Leta 1595 je bila ukazana objezda gospostev Logatec, Čušperk, Metlika, urada Rovte, gozdov Štanga in Udenboršt, ²⁸ v naslednjem letu pa gospostev Kastav in Lupoglav, 1598 gospostva Kostanjevica, ²⁹ 1599 posesti vicedomskega urada, verjetno istočasno tudi pojezda gospostev Šteberk, Svibno in Žebnik. ³⁰ Rok med razpisom pojezde in izdelavo urbarjev je bil različen, tako je bil urbar za Svibno izdelan že leta 1602, ³¹ urbar gospostva Metlika pa šele 1610. ³² Pri delu so komisarje imetniki često ovirali, niso jim predložili urbarjev ali pripravili popisa, da je morala notranjeavstrijska dvorna komora večkrat intervenirati.

Novoreformirani urbarji se razlikujejo po svojem kontekstu in zaključnem protokolu od reformiranih urbarjev Maksimilijanove dobe. V kontekstu se sprva nizajo enako kakor v reformiranih urbarjih, nastalih za časa Maksimilijana, popis posesti, njenih uživalcev, velikost gospodarske enote, opis dajatev, tlake, mnogo bolj podrobno pa so popisane desetina, gornina, odvetščine, gozdovi, pristave, poslopja, pravice, ki so izhajale iz deželskosodne funkcije gospostva, popisi mitnin, sejmov itd. Razvrstitev teh podatkov je v urbarjih različna, nekateri vpisi pa so novi kakor vrsta in število živine, ki jo podložnik redi. Popis posesti se niza po upravnih enotah (urad, župa) ali po vaseh, v njihovem okviru navajajo posestne enote hube, domce, kajže, mline, žage in druge. Ponekod poznajo kot posestno enoto vrtove (na primer Kamnik, Kostel, Krško). Velikost hub se izraža v dneh obdelave polja in v dneh košnje, je zelo različna od gospostva do gospostva, pa tudi znotraj istega gospostva, kar kaže, da je bila huba produkcijska enota. Naj navedem nekaj primerov. V gospostvu Kostel je bila 1570 cela huba 3—6 dni obdelave, 3—5 dni košnje, polovične hube 2—4 dni obdelave, 2—4 dni košnje, ³³ v gospostvu Krško 1570 cela huba 2 1/2—12 1/2 dni obdelave, polovična huba 1 1/2—4 1/2 dni obdelave, domec 4 dni obdelave, ³⁴ Matena na iških tleh 1571 cela huba 8 dni obdelave, 6 dni košnje, polovična 3—4 dni obdelave, 2—5 dni košnje, ³⁵ v Kočevju 1568 polovična huba 3 dni obdelave in 3 dni košnje. ³⁶

Posebej so navedene puste hube, ki so jih ali razdelili na tretjinske in dodali drugim hubam ali pritegnili k pristavam in jih obdelovali v tlaki ali prepustili v pašo ali pa na njih naselili nove uživalce. Podatki o naselitvi pustih hub, zlasti na področju turških vpadov pojasnjujejo migracije prebivalstva, ki so bile zlasti velike na področju Pivke in Krasa, in njihovo poreklo. Zanimiv primer je gospostvo Prem, kjer so bile 1548 4 puste hube (v kraju Jeromi), ki jih je zasedel uskok Dragiša, ³⁷ leta 1572 pa so na teh hubah uskoki Dragiša, Nikola in Ilija. ³⁸

Dajatve v novoreformiranih deželnoknežjih urbarjih moremo razdeliti predvsem na dve veliki skupini dajatev: dajatve, ki so šle zemljiškemu gospostvu, in dajatve, ki jih je gospostvo pobiralo kot imetnik deželskosodnih pravic. Med prve

²⁷ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

²⁸ AS, Vic. fasc. 47, lit. G XI/15.

²⁹ AS, Vic. fasc. 53, lit. L XXXVI/25.

³⁰ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XII/34.

³¹ AS, zbirka urbarjev II/22 u.

³² AS, zbirka urbarjev II/8 u.

³³ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

³⁴ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

³⁵ AS, Vic. fasc. 49, lit. H IV/5.

³⁶ AS, Vic. fasc. 46, lit. G V/5.

³⁷ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/3.

³⁸ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/5.

štejemo pravdne dajatve in tlako. Pravdne dajatve so bile predvsem v žitu in raznih pravicah, ki se imenujejo po dnevu dajanja dajatev. Žito, ki so ga dajali, je bilo pšenica, rž, ječmen (ječmen in rž moreta zamenjati ali zmanjšati dajatev pšenice), oves, redkeje se pojavljata proso in soržica (Gemischt). Kot dajatev je prišel včasih v pošteb bob ali ajda, v urbarjih koncem 15. stoletja pa tudi zdrob (urad Naklo 1498), semensko žito (urad Naklo 1498).³⁹

Med tako imenovane male pravice so spadale dajatve: kokoši, katere včasih dajejo o pustu, jajca o veliki noči, jagnjeta, jagnjeta o veliki noči, koštruni, kozličiči, kopuni, pogače, pogače o pustu, kruh, kruh o božiču, les (Kostel 1570),⁴⁰ deske 1574 (Prem),⁴¹ deske za plotove (Leskovec 1652),⁴² v vinorodnih krajih pa tudi mošt, kole za trte v vinogradu, doge za sode. Pomembno mesto zavzema tudi dajatev lanu.

K pravicam prištevamo pravico sv. Jurija ali jurjevice, pravico sv. Mihaela, sv. Lovrenca, sv. Petra in sv. Štefana. Za jurjevice 24. aprila so dajali jagnje (Kostel 1570)⁴³ ali prašička (Jablje 1493),⁴⁴ ovco z jagnjetom (Mehovo 1623),⁴⁵ prašička in jagnje (Lož 1531, Kamnik 1571, Lebek 1604, Svibno 1602)⁴⁶ ali v denarju (urad Križe 1569, gospostvo Kostanjevica 1568).⁴⁷ Ponekod je prepuščena izbira med denarno in naravno dajatvijo. Pravica sv. Mihaela 29. septembra je odojek (Kamnik, nekatere župe 1571)⁴⁸ ali pa se plačuje v denarju (Lož 1531, Kostel 1520).⁴⁹ Pravico sv. Petra 29. junija so dajali v denarju v Mateni na iških tleh 1574.⁵⁰ Za pravico sv. Lovrenca 17. avgusta so dajali kokoš, 2 pogači, 3 denariče in 3 dni tlake, ne dajejo pa pravice tisti, ki tvorijo vino (Kostanjevica 1548, 1566).⁵¹ Za pravico sv. Štefana 26. decembra so dajali hleb kruha in kokoš (Leskovec 1652)⁵² ali v denarju (Lož 1531).⁵³

Zanimive so tudi nekatere občasne dajatve podložnikov: puntarski denarič (Puntgeld Nevlje 1548, nekatere župe v Kamniku 1571, Matena 1571, Svibno 1602)⁵⁴; denar za naselitev (Stallung 1498 Naklo, Siedlungspfennig Preddvor 1541);⁵⁵ denar za pisanje (Schreibgeld Gamberk 1458, Križe 1569, Matena 1574).⁵⁶ Nekatero dajatev, ki jih zasledimo v urbarjih, nas presenečajo. Tako so podložniki Krškega še 1570 dajali funt za poper,⁵⁷ podložniki gospostva Jablje iz Rafoljč pa 1493 po 1 polovnjak soli.⁵⁸ Na obrambne dolžnosti podložnikov opozarja denar za deželni poziv, ki ga plačujejo med drugim podložniki gospostva Krško 1570,⁵⁹ Matena 1574,⁶⁰ Knullenbergovo imenje 1561.⁶¹

Velikost pravnih dajatev je različna po gospostvih, pa tudi pri enakih gospodarskih enotah v gospostvu. Velikost in vrsto dajatev pogojujejo vrsta kmetijske proizvodnje v gospostvu (dajatve sira in skute na področju pašniškega gospodarstva: Kamnik 1571, Brdo 1569, Preddvor 1541, Jablje 1498, Novigrad v Kokri 1569, Polhov Gradec 1498⁶² ali dajatve mošta), pri določenih kategorijah podložnikov pa tudi njihov poseben status. Pojasnitev razlik moremo iskati tudi v genezi teritorija zemljiškega gospostva in podložniškega razreda. Znani so primeri, da del zemljiškega gospostva, ki je prej pripadal k drugemu gospostvu, obdrži njegove dajatve. Tako je zemljiška posest gospostva Kostanjevica, ki so jo dobili z zamenjavo z žužemberškim gospostvom na metliških tleh, obdržala stare dajatve. Podložniki Možjance iz gospostva Preddvor so še vedno nosili sir v Vetrinj. Koseške kmetije so včasih v urbarjih izrecno navedene (Gamberk 1571, župa Matena 1591, Križe 1569, Svibno

³⁹ AS, Vic. fasc. 58, lit. N I.

⁴⁰ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁴¹ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁴² AS, zbirka urbarjev II/29 u.

⁴³ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁴⁴ AS, Vic. fasc. 49, lit. H I/1.

⁴⁵ AS, zbirka urbarjev I/32 u.

⁴⁶ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XIV/6, fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 54, lit. L XXXVIII/2; zbirka urbarjev

II/22 u.

⁴⁷ AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2, fasc. 52, lit. L XV/9.

⁴⁸ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁴⁹ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XIV/6, fasc. 48, lit. G XVI/2.

⁵⁰ AS, Vic. fasc. 55, lit. M II/4.

⁵¹ AS, Vic. fasc. 53, lit. XXXVI/3, fasc. 52, lit. L XV/9.

⁵² AS, zbirka urbarjev II/29 u.

1602, Metlika 1610),⁶³ ali obdrže še isté dajatve ali urbarji navajajo pri nekaterih podložnikih, da so dolžni opravljati koseško tlako (Kostanjevica 1548)⁶⁴ ali kaže na koseze dajanje dajatev v koseški meri. Primerjava dajatev v krajih z imenom Koseze (Prem 1572, Kamnik 1571)⁶⁵ nam kaže enake dajatve, čeprav kosezov ne omenja. Podrobnejša analiza urbarjev bi nam dala verjetno zanimive rezultate. Dajatve viteških kmetij ostanejo v premskem urbarju 1498 in 1572 neizpremenjene kljub temu, da se nekatere kmetije 1572 ne navajajo več kot viteške.⁶⁶

Po urbarjih sledimo tudi spreminjanju naturalnih dajatev v denarne, kar je odvisno od gospodarske situacije pa tudi od pogojev zemljiškega gospostva. Urbarji iz konca 15. in začetka 16. stoletja še mnogokrat dopuščajo možnost izbire med dajanjem dajatev v naravi in v denarju, kasnejši reformirani urbarji pa se odločijo za eno možnost. V vsakem primeru pa se nam ponuja s tem bogato gradivo za vrednotenje zemljiške rente, ki jo je pobiralo zemljiško gospostvo. Spreminjanje naturalne rente v denarno ali pa tudi obratno nam nakazuje razmere v nekem zemljiškem gospostvu, pa tudi njegovo vključenost v spremembe gospodarskega razvoja. Večanje trgovine oziroma nihanje vrednosti denarja imata dobre ilustratorje ravno v spreminjanju oblike dajatev. Gospostva, kjer je bila na njihovem področju živahna trgovina, so dajala prednost denarnim dajatvam (Kamnik, zlasti urad Mengeš, 1571, Planina 1573).⁶⁷ Denarne dajatve namesto dajatev v naravi prakticirajo tudi v krajih, oddaljenih od sedeža zemljiškega gospostva (Kočevje 1568, Kostel 1520, 1573).⁶⁸

Roki dajanja dajatev so v reformiranih urbarjih deželnoknežjih gospostev določeni. Tako so v Kamniku 1571 dajali denar v tednu po sv. Mihaelu (29. september), žito v kaščo pa od prvega ponedeljka po sv. Katarini (25. november), pravico sv. Jurija od sv. Jurija dalje še 14 dni, enako pravico sv. Mihaela štirinajst dni od sv. Mihaela (29. september).⁶⁹ Po urbarju Prema 1574 so pobirali dajatve in davke dotlej letno na pojezdah; te so leta 1574 odpravili. Premski podložniki so bili dolžni dajati činžno žito osem dni pred in po sv. Mihaelu. Žito so oddajali po redu, ki ga navaja urbar. Denarne dajatve in davke pa so dajali premski podložniki osem dni pred in po sv. Martinu (11. november).⁷⁰

Tlako so delili reformirani urbarji v vprežno in ročno tlako, pri tem pa so razlikovali še odmerjeno in neodmerjeno. V tlaki so obdelovali polje, kosili, sušili seno, ga vozili v grad, branali njive, želi žito, mlatili, vozili žito v grajsko kaščo. Tlaka je bila odmerjena na določeno gospodarsko enoto. Povedano je, koliko dni je uživalec te enote dolžan opravljati tlako in v kakšni obliki. Včasih urbarji navajajo, koliko ljudi mora dati vas za določeno opravilo ali pa, s koliko plugi, konji in branami so dolžni priti na tlako. Tako so podložniki Predvdvora 1541 imeli določeno tlako po plugu in številu koscev, grabljic, žanjcev, plelcev, vozili so s polja repo in žito, na polje gnoj in les iz gozda.⁷¹ Tlaka je bila ponekod spremenjena tudi v denarno dajatev (Križe 1569, delno Svibno 1602);⁷² mnogokrat je bila to praksa za oddaljene vasi in tam, kjer so zemljiška gospostva zmanjšala pristave. Tlaka v naravi je zlasti

⁶³ AS, Vic. fasc. 52, lit. L XIV/6.

⁶⁴ AS, Vic. fasc. 56, lit. N IV/1, fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 49, lit. H IV/5; zbirka urbarjev II/22 u.

⁶⁵ AS, Vic. fasc. 56, lit. N I, fasc. 49, lit. H IV/1.

⁶⁶ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VII/2, fasc. 43, lit. C I/2, fasc. 55, lit. M II/4.

⁶⁷ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

⁶⁸ AS, Vic. fasc. 49, lit. H I/1.

⁶⁹ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

⁷⁰ AS, Vic. fasc. 55, lit. M II/4.

⁷¹ AS, Vic. fasc. 51, lit. K IV.

⁷² AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 44, lit. E I/1, fasc. 49, lit. H IV/1, fasc. 48, lit. H II/1, fasc.

43, lit. B I/4.

⁶³ AS, Vic. fasc. 46, lit. G I/5, fasc. 49, lit. H IV/5, fasc. 43, lit. C I/2; zbirka urbarjev II/22 u.

II/8 u.

⁶⁴ AS, Vic. fasc. 53, lit. L XXXVI/3.

⁶⁵ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/5, fasc. 57, lit. O III/1.

⁶⁶ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/7, fasc. 58, lit. P VI/5.

⁶⁷ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 49, lit. H III/16.

⁶⁸ AS, Vic. fasc. 46, lit. G V/5, fasc. 48, lit. G XVI/2, 3.

⁶⁹ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁷⁰ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁷¹ AS, Vic. fasc. 49, lit. H IV/1.

⁷² AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2; zbirka urbarjev II/22 u.

pri gospostvih, ki so imela velike pristave ali veliko opustelih hub. Gospostvo Planina je pri 48 hubah imelo 10 hub pritegnjenih v pristavo, kar je več kot 20 %.⁷³ Včasih se je del tlake dejansko opravljal, del pa so spremenili v denarno dajatev (Nevlje 1548).⁷⁴

V drugi polovici 16. stoletja opazamo tendenco po višanju tovarne tlake, zlasti pri torvorjenju žita, soli in lesa, kar kaže na udeležbo zemljiškega gospostva v prometu z agrarnimi pridelki zaradi viška naturalne rente ali pridelkov s pristave, pa tudi na živahno trgovanje s soljo. Ko so komisarji leta 1572 poročali o pojezdi v gospostvu Kamnik, so ugotovili, da so bile po izjavah podložnikov dajatve povsod višje, kakor v starih urbarjih, prav tako tudi tlaka. Podložniki so silili, da so torvorili žito v Gorico in vino nazaj, kar so komisarji prepovedali.⁷⁵ Podložniki Prema so 1548 torvorili žito enkrat, 1572 so le v nekaterih vaseh torvorili žito dvakrat, 1574 pa so torvorili žito povsod dvakrat. Sol so torvorili podložniki iz Čepelj 1548 enkrat, leta 1572 pa kadarkoli je bilo potrebno. Tudi druga tlaka se je v gospostvu Prem občutno povečala. Tako so 1548 po en dan grabili, pleli in želi, leta 1574 pa se je tlaka povečala za 1—2 dni.⁷⁶

Drastičen primer povečanja tlake zaradi širjenja pristav in obdelovanja pustih hub je bilo zemljiško gospostvo Krško, kjer so komisarji 1575 ugotovili, da pride na podložnika tudi do 50 dni tlake. Predlagali so omejitev tlake za hube v dolini in na polju na 12 dni ročne in na 8 dni vprežne tlake, za hribovske hube pa na 12 dni ročne in 4 dni vprežne tlake.⁷⁷

Podložniki Kostela so 1520 vozili dvakrat les, sekali les po naročilu oskrbnika, dolžni pa so bili gnojiti njive, žeti žito, ga omlatiti in pripeljati v kaščo, enkrat voziti vino; 1570 je tlaka za celo hubo 1 plug in 1 brana spomladi in jeseni, 1 dan košnje; kar so pokosili, so morali posušiti in pripeljati v grad, 1 dan ograjevati, 1 dan pleti, 1 dan žeti in 1 dan tretji lan.⁷⁸

Večanja tlake v drugi polovici 16. stoletja se je dotaknila tudi instrukcija nadvojvoda Karla, ki govori o pripravi reformiranih urbarjev. Predvidela je omejitev tlake na 8 dni ročne oziroma na 4 dni vprežne tlake. To odmero tlake so komisarji upoštevali tudi v nekaterih gospostvih, tako npr. v Kamniku. Dopusčali so tudi možnost zamenjave vprežne tlake za ročno in odkup od tlake. Za odkup od vprežne tlake so dajali 16 kr ali 4 kr na dan, za ročno tlako pa 20 kr ali 2 1/2 kr na dan.⁷⁹

Vendar komisarji višine tlake niso povsod uredili, kar kaže primer gospostva Planina, kjer je tlaka 1573 še ostala nespremenjena. Tako je vas Planina, ki je imela dve celi hubi in 10 polovičnih hub, delala tlako s šestimi plugi na tej površini so posejali žito, ga poželi, omlatili, peljali na pristavo in v grad. Kdor je imel celo hubo, je vozil še en dan gnoj, ga raztrosil, pokosil dva travnika, posušil seno, ga pripeljal v grad, ogradil dolgo njivo pod gradom in pripeljal tri tovore sena.⁸⁰

V reformiranih urbarjih se navaja kot neomejena tlaka zlasti tlaka pri obnavljanju grajskih poslopij. V času turške nevarnosti je bila poudarjena dolžnost strazarjenja. Tako so (1571) kamniški podložniki iz Buč, Briš, Križa in Mengša strazarili po dva na gradu, če pa je bila nevarnost turškega vpada velika, pa so stražili vsi podložniki iz deželskega sodišča Kamnik.⁸¹ Enako so stražili v mestu in gradu tudi podložniki Kostela (1570).⁸² Pred nevarnostjo ropanja so v času turških vpadov podložniki shranjevali svoje žito v grajskih kaščah. Za to so opravliali posebno tlako 1 dan košnje, 1 dan grabljenja (Planina 1573)⁸³ ali tovarno tlako (Prem 1574)⁸⁴ ali pa dajali za to dajatev (Kostel 1570 po 4 kupne mere ovs).⁸⁵ Podložniki

⁷³ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁷⁴ AS, Vic. fasc. 56, lit. N IV/1.

⁷⁵ AS, Vic. fasc. 47, lit. G XI/7.

⁷⁶ AS, Vic. fasc. 58, lit. P VI/3, XIX/10.

⁷⁷ AS, Vic. fasc. 46, lit. G VIII/1.

⁷⁸ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/2.

⁷⁹ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XI/7.

⁸⁰ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁸¹ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁸² AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁸³ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

so dobili pri tlaki hrano, zlasti pri težjih delih (pri obdelovanju njiv, košnji ter pri tovarni tlaki) pa tudi oves za živino; včasih so namesto hrane dobili denar.

Deželskosodnemu gospostvu so šle tudi dajatve od proščenj, te so delno v naravi (1548 urad Nevlje denar in jagnje)⁸⁶ ali pa v denarju (Kamnik 1571, Prem 1574).⁸⁷ Pobiranje dajatev od proščenj je predstavljalo pomemben vir dohodkov za gospostva, kaže pa tudi na velik obseg podeželske trgovine. Tako je bilo samo na področju deželskega sodišča Kamnik letno 60 proščenj. Gospostvo Kamnik je prodajalo na tedenskem sejmu v Kamniku tudi svoje činžno žito. Od oklica, da bo gospostvo prodajalo žito, naslednje tri tedenske sejme niso smeli pripeljati ali prodajati drugega žita. Dohodke so gospostva večala tudi s postavljanjem novih mitnic in pobiranjem mitnin, ne da bi imeli potrjeno tarifo. Tako je na primer imelo gospostvo Kamnik leta 1494 dve mitnici, leta 1572 pa že 14. Komisarji so v reformiranem urbarju priznali le prvotni dve mitnici v Ihanu in v Beričevem. Na ihanski mitnici so pobirali mitnino od žita, vina, soli, prašičev in platna, na mitnici v Beričevem pa od sukna, ne glede na to, ali so ga tovorili ali pripeljali po splavih, od lodna, olja in železa. Mitnice in mitnine, ki jih reformirani urbarji naštevajo, nam pojasnjujejo smeri trgovine, vrste trgovskega blaga in njegovo količino.⁸⁸

Deželskosodnemu gospostvu so šle tudi dajatve za uporabo lesa (Forsthaber) in dajatev za pravico paše. Prvo so dajali v različnih oblikah, običajno oves, kokoši in odojek ali oves in kopuni. Ponekod so imeli podložniki pravico do lesa v določenem gozdu na podlagi darovnice (Križe 1569)⁸⁹ ali pa so smeli sami sekati brez odškodnine (Kostel 1570).⁹⁰ Za uporabo lesa so brodarji v gospostvu Svibno dajali 6 kr in vozili ljudi iz gospostva Svibno čez Savo.⁹¹ Uporaba lesa v gozdovih je bila točno določena glede na vrsto lesa in kje je sečnja dovoljena. Pazili so, da niso bili gozdovi nesmotrno iztrebljani. Običajno urbarji ločijo uporabo lesa za gradnjo, skodle in za kurjavo. Včasih so pravice do uporabe lesa segale tudi na ozemlje drugega gospostva. Tako so imeli na primer podložniki logaškega gospostva enake pravice do lesa na območju planinskega gospostva kakor planinski podložniki in obratno. Pri gospostvu Planina so zato pobirali desetino od desk pri žagah na fužini, in sicer tedensko od zrezanih desk; izjema so bile deske, ki so jih imeli podložniki za lastno uporabo.⁹² Reformirani urbarji opisujejo tudi lovno in ribolovno pravico, njuno področje, vrsto in način izvajanja. Pravici sta pridržani načeloma gospostvu. Ponekod posegajo podložniki v lov s postavljanjem tenetev za lov ptičev, za kar so dajali odškodnino (Kamnik 1571).⁹³ Ponekod je bil podložnikom dovoljen lov na rise, volkove, lisice, kune, zajce in perjad, vendar so morali plen oddati gospostvu (Kamnik 1571) ali pa le glavo in kožo (Prem 1572).⁹⁴ za kar so včasih dobili odškodnino. Gospostva so včasih prepuščala ribolov tudi podložnikom ali v določeni vodi (Prem 1572), z določenim orodjem (s trnki in vršami v Kostelu)⁹⁴ ali pa so dajali podložnikom ribolov v zakup proti denarni odškodnini ali oddajanju rib. Reformirani urbarji urejajo tudi čas prepovedanega ribolova. S popisom dajatev, ki jih pobirajo od krčmarjev, mesarjev, tkalcev in drugih obratov (na primer žag in fužin), nam dajejo vpogled v stanje obrti in začetkov industrije.

Novoreformirani urbarji vsebujejo tudi podroben popis desetnin. Navajajo, koliko desetine pripada gospostvu, in vse desetinarje, katerim gospostvom dajejo desetino in v kakšni obliki je desetina. Pri žitni desetini prevladuje pšenica, rž, oves, ječmen, včasih tudi ajda, leča in bob. Desetina od prirastka se pobira zlasti od drobnice in panjev. Pri desetini je tudi dopuščena izbira med dajanjem v naravi in v

⁸⁴ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁸⁵ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁸⁶ AS, Vic. fasc. 56, lit. N/1.

⁸⁷ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

⁸⁸ AS, Vic. fasc. 47, lit. G XI/7.

⁸⁹ AS, Vic. fasc. 43, lit. C I/2.

⁹⁰ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

⁹¹ AS, zbirka urbarjev II/22 u.

⁹² AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁹³ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1, fasc. 58, lit. P VI/5.

⁹⁴ AS, Vic. fasc. 48, lit. G XVI/3.

denarju. Urbarji z vinogradniških območij nas seznanijo z vinsko desetino in gor-nino. V urbarjih so popisani vinogradi. Navedeno je, kateremu gospostvu pripadajo, in kolike so dajatve. Urbarji vsebujejo še popis odvetščinskih dajatev deželskosod-nemu gospostvu od cerkvenih podložnikov predvsem v ovsu, kokoših in pogačah ter opis meja deželskega sodišča. Nekateri urbarji tudi navajajo zemljiška gospostva na območju deželskosodnega gospostva, pristojnosti dež. sodišča in sodni postopek.

Pomemben del konteksta novoreformiranih urbarjev so tako imenovani dodatni členi. Ti vsebujejo navodila za imetnike gospostva pri reševanju vprašanj, za katere so komisarji menili, da so sporna in so jih rešili po dogovoru z notranjeavstrijsko dvorno komoro. Mnogokrat vsebujejo dodatni členi tudi interpolacije listin in raz-sodb vicedomskega sodišča. Del teh členov je enak za vsa gospostva, del pa obrav-nava individualno problematiko. Členi, ki so skupni, urejajo podložniška razmerja, postopek v sporih med podložniki in s soseskami, z gospostvi, ki so nastali iz kra-tenja posestnih pravic, in urejajo obveze gospostev glede cerkvenih obračunov. V dodatnih členih je bil določen čas dajanja davkov, prepovedana prodaja hub ne-podložnikom, zlasti meščanom, omejeno je bilo drobljenje hub z dedovanjem, daro-vanjem, dotami, zastavami posesti, urejeno dajanje hub v kupno pravo in dedovanje. Tako je hubo dedoval najmlajši sin. V primeru, da ta ni bil sposoben, je dedoval naslednji, oziroma, če ni bilo sinov, najmlajša hči. Dajatve ob prevzemu hube so bile določene. Ponekod so dajali za polovično hubo 3 tolarje, za srednjo 4, za dobro 4—6, za najboljšo 8—9 ali 1/2 tolarja in koštruna (Planina, Kamnik).⁹⁵ Če je hubo prevzel nezakonski sin, je bila dajatev po dogovoru z gospostvom, če pa je bil dedič izven gospostva, so dajali 1 dukat v zlatu (Prem 1571).⁹⁶ V dodatnih členih so bile določene tudi dajatve ob prodaji kupnopravnih kmetij in postopek ob odkupu od nevoljništva in podložništva, o čemer so morali posebej obvestiti vicedoma.

Dodatni členi so obvezovali imetnika gospostva, da pregleda cerkvene račune, da se drži postopka zapore premoženja in inventure ob smrti župnika. Pri nekaterih gospostvih se dodatni členi nanašajo na pravice podložnika do lesa in stelje, paše živine ter napravljajanja rovtov. Tako je bilo določeno v gospostvu Planina, da se prijavijo imetniku tisti, ki želijo postaviti v gmajni kajžo. Odkazali so jim zemljišče in ga obremenili s činžem. Taka zemljišča so vpisali vsako leto v poseben register z navedbo imenj uživalcev, vrste zemljišča (vrt, njiva, travnik) in velikostjo (koliko dni obdelave ali košnje so veliki). Če je nekdo postavil hišo ali napravil rovt brez dovoljenja imetnika, ga je moral v roku enega leta prijaviti. Na dan sv. Jurija je imetnik objezdil s sodnimi slugi in podložniki vse nove rovt v gmajni.⁹⁷ Pri neka-terih gospostvih so v dodatnih členih prepovedali delati rovt in za take prestopke podložnike kaznovali (Kamnik).⁹⁸

Dodatni členi v reformiranih urbarjih nalagajo tudi varno hrambo urbarjev in prepovedujejo vnašanje sprememb. Zato je moral imetnik vsako leto urbar prepisati v poseben priročni urbar, po katerem so jemali vse dajatve. V priročni urbar so morali sproti vpisovati vse spremembe gospodarskih enot, uživalcev in dajatev. Tako nam priročni urbarji pravzaprav dajejo najbolj točen pregled stanja.

Zaključni protokol novoreformiranih urbarjev govori o načinu overovitve ur-barja s pomočjo pečatenja in podpisov komisarjev ter o kraju in datumu overovitve.

Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev od konca 15. stoletja dalje so eden najboljših virov za proučevanje agrarne zgodovine. Iz njih spoznamo odnos podložnika do zemljiškega gospoda v luči dajatev in bremen podložnika ter pravic gospostva in gospodarsko moč zemljiškega gospostva. Posredno pa nam pojasnjujejo tudi razvoj neagrarnih panog kakor trgovine, obrti in začetke industrijskih obratov (npr. fužin). Obilico gradiva nam nudijo urbarji tudi za raziskovanje mer, relacij med merami in vrst denarja. Mimo reformiranih urbarjev ne moremo iti pri raz-

⁹⁵ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16, fasc. 57, lit. O III/1.

⁹⁶ AS, Vic. fasc. 58, lit. P XIX/10.

⁹⁷ AS, Vic. fasc. 49, lit. H III/16.

⁹⁸ AS, Vic. fasc. 57, lit. O III/1.

iskavah sodnega sistema in postopka, mnogo gradiva pa je tudi za etnološke in slovenistične raziskave. Urbarji nam razgrinjajo vso pisano posestno in socialno strukturo gospostev. Primerjave urbarjev različnih gospostev nam kažejo različnosti in kompliciranost dajatev fevdalne dobe, omogočajo rekonstrukcijo strukture zemljiškega gospostva ter nam pojasnjujejo zapletenost družbenih odnosov in pojavov od konca 15. do začetka 17. stoletja.

Zusammenfassung

REFORMIERTE URBARE LANDESFÜRSTLICHER HERRSCHAFTEN IN KRAIN

Ema Umek

Urbare wurden von den Herrschaften dann erneuert oder reformiert, wenn es Veränderungen gab, die den Besitzstand, die Abgaben und Leistungen der Untertanen, die Rechte der Untertanen und der Herrschaften betrafen sowie auch bei einem Inhaberwechsel. Besonders wichtig war die Erneuerung der Urbare bei landesfürstlichen Herrschaften. Reformierte Urbare landesfürstlicher Herrschaften in Krain entstanden in der Zeit vom Ende des 15. Jh. bis zum Beginn des 17. Jh.

Erzherzog Maximilian versuchte noch vor seiner Krönung zum Kaiser die landesfürstlichen Herrschaften in Krain und deren Einkünfte übersichtlicher zu gestalten. Er befahl, die Urbare zu reformieren. Dafür ernannte er Kommissare für diese Reform, die sich aus dem Vizedom für Krain, aus Landesräten und manchmal aus den Verwaltern landesfürstlicher Herrschaften zusammensetzten. Die Kommissare waren verpflichtet, alle Abgaben, die die Untertanen leisten mußten, zu beschreiben, sie mit den älteren Urbaren zu vergleichen und bei auftauchenden Differenzen eine Entscheidung zu treffen sowie ein reformiertes Urbar zusammenzustellen. Das Urbar wurde in zwei Exemplaren ausgefertigt. Eines wurde vom Vizedom, das andere aber vom Verwalter oder vom Inhaber der Herrschaft selbst aufbewahrt. Die Reform der Urbare am Ende des 15. Jh. in Krain ist wahrscheinlich mit den Veränderungen in der Verwaltung landesfürstlicher Herrschaften in Krain verbunden. Im Jahr 1494 wurde die Verwaltung der landesfürstlichen Herrschaften Radovljica, Novi grad v. Kokri, Smlednik, Polhov Gradec, der Ämter Naklo und Primskovo sowie aller Herrschaften der Cillier und der Ortenburger in Metlika, im Karst und in Istrien aus dem Vizedomamt in Celje in das Vizedomamt von Ljubljana überführt. Darauf folgte eine Reform der Urbare in den angeführten Herrschaften.

Die reformierten Urbare aus der Zeit Maximilians haben folgende Bestandteile: Name der Herrschaft, Protokoll, Kontext und Abschlußprotokoll. Das Protokoll vermittelt uns die Einsicht in die Art der Ausführung der Umgestaltung des Urbars. Der Kontext enthält vor allem die Beschreibung aller zum Besitz gehörenden Liegenschaften, deren Abgaben und Leistungen, die Rechte der Untertanen, den Zehent und die Vogteiabgaben.

Mit der Regierung des Erzherzogs Karl begann eine neue Reformation der Urbare von landesfürstlichen Herrschaften. Auf seinen Befehl hin wurden die Urbare seiner eigenen und der landesfürstlichen Herrschaften in Krain, die verkauft oder verpfändet worden waren, neu zusammengestellt.

Die Kommissare mußten die Herrschaft umreiten, den Besitz, die Namen der Untertanen, die Abgaben und Leistungen auf der Grundlage einer Beschreibung schriftlich festhalten, die vom Verwalter oder Inhaber dieser Herrschaft vorbereitet worden war. Dazu gehörte auch eine Befragung der Untertanen. Deren Aussagen wurden von den Kommissaren auf der Grundlage alter Urbare überprüft, in unklaren Fällen wurden Auskünfte bei der innerösterreichischen Hofkammer eingeholt. Das Ergebnis der Arbeit der Kommissare war ein umfangreicher Bericht, der die Grundlage für ein neues Urbar bildete. In der innerösterreichischen Hofkammer wurde das Urbar in drei Exemplaren abgeschrieben, von denen eins die Hofkammer selbst behielt, die anderen beiden bekamen der Vizedom bzw. der Inhaber der Herrschaft. Der Kontext der unter Karl neu reformierten Urbare enthält noch additionalen Artikel. Ein Teil dieser Artikel gilt für alle Herrschaften, ein anderer aber befaßt sich mit der individuellen Problematik der jeweiligen Herrschaft. Diese additionalen Artikel verlangen u. a., daß jedes Jahr ein besonderes Handurbar eingerichtet wird. Darin mußten in chronologischer Abfolge alle Veränderungen hinsichtlich der wirtschaftlichen Einheiten, der Nutznießer und der Abgaben eingetragen werden. Nach diesen Handurbaren wurden auch die Abgaben entrichtet. Deshalb geben uns Handurbare ein genaueres Bild über die Abgaben als andere.

Aus dem Abschlußprotokoll der neureformierten Urbare geht die Art der Beglaubigung des Urbars hervor, die mit Siegel und Unterschriften der Kommissare getätigt wird sowie der Ort und die Zeit der Beglaubigung.